

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Гутник Віталій Володимирович

УДК 341.6: 341.3: 343.13

**КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ УЧАСНИКІВ
МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ
(МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

Спеціальність: 12.00.11 – міжнародне право

Автореферат

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук

Одеса – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, професор
РЕПЕЦЬКИЙ Василь Миколайович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри міжнародного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
ЗЕЛІНСЬКА Наталія Анатоліївна,
Міжнародний гуманітарний університет (м. Одеса),
завідувач кафедри міжнародного права та
порівняльного правознавства

кандидат юридичних наук, доцент
ГНАТОВСЬКИЙ Микола Миколайович,
Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка,
заступник директора з навчальної роботи

Захист відбудеться 20 листопада 2010 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Сергія Варламова, 2.

Автореферат розіслано 18.10. 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Крестовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Збройні конфлікти супроводжують людство протягом всієї його історії. Незважаючи на існуючу систему мирних засобів вирішення міжнародних спорів, суспільство на сьогодні не здатне відмовитися від війн, які завжди поєднуються з масовими порушеннями прав і свобод людини. Непоодинокими є випадки притягнення невинуватих осіб до кримінальної відповідальності та їх покарання, аж до застосування смертної кари.

Жодна держава не може бути застрахованою від того, що на її території не буде відбуватися збройний конфлікт. А тому завданням кожної держави є створення системи норм, які б регулювали суспільні відносини в умовах воєнного стану та забезпечували необхідний рівень гарантування прав людини під час збройних конфліктів, в тому числі і під час здійснення правосуддя у кримінальних справах, пов'язаного з воєнними діями. Адже здійснення правосуддя як у мирний, так і у воєнний час має відповідати вимогам справедливості з дотриманням необхідних кримінально-процесуальних гарантій прав осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності.

Необхідно відзначити, що нормативне закріплення кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів стало вагомим кроком у гуманізації міжнародного права. Адже фактично тільки після Другої світової війни на міжнародному рівні для тих учасників міжнародних збройних конфліктів, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування, були передбачені відповідні гарантії реалізації їх прав у процесі розслідування та судового розгляду кримінальної справи.

Незважаючи на важливість кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів, їх комплексного міжнародно-правового дослідження в Україні ще не проводилось. Окремі питання цієї проблематики досліджували з позицій міжнародного права українські та російські вчені: В. В. Альошин, М. В. Буроменський, М. М. Гнатовський, О. С. Гондаренко, В. Н. Денисов, Н. В. Дрьоміна, В. І. Дяченко, С. Є. Єгоров, Л. Г. Заблоцька, Н. А. Зелінська, В. В. Землянська, В. Ю. Калугін, О. В. Касинюк, М. І. Костенко, Д. Кулеба, І. А. Ледах, В. М. Лисик, І. С. Ложніков, І. С. Марусін, І. М. Махніборода, В. І. Мотиль, О. І. Рабцевич, В. М. Репецький, В. М. Русинова, О. М. Трикоз та ряд інших. Поряд з науковими розробками українських та російських учених деякі питання пов'язані з кримінально-процесуальними гарантіями учасників міжнародних збройних конфліктів досліджували у своїх роботах західні вчені у галузі міжнародного права: Г. Абтахі, Ч. Бассіоуні, Н. Баяс, І. Бентекес, Дж. Беррі, С. Бібас, Г. Боес, Б. Браун, А. Бувьє, С. Вите, Е. Галл, Х.-П. Гассер, П. Грім, Дж. Донеллі, К. Дорман, Л. Досвальд-Бек, Р. Еріксон, М. Ібенга, А. Кассезе, О. Кеврен, Дж. Келлен, Ч. Кентрел, Дж. Коган, Дж. Конвей, Дж. Коста, Р. Краєр, С. Неш, Дж. Нічольс, Є. Пеїч, Ж. Пікте, М. Сасоллі, Ж. Струн, Р. Хевеман, В. Шабес та інші.

До проблематики кримінально-процесуальних гарантій зверталися ряд вітчизняних та зарубіжних учених з позицій національного кримінального процесу, а саме: Ф. Бенгемвабо, В. В. Вапнярчук, Т. В. Варфоломеева, М. М. Видря, С. Г. Волкотруб, Ю. М. Грошевий, Е. Ешворт, М. І. Капінус, Д. Кіселбеч, Є. Г. Коваленко, О. Ю. Костюченко, Е. Луна, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, І. Озерський, М. Д. Савенко, С. Салако, М. С. Строгович, Дж. Томас, В. М. Трофименко, С. Б. Фомін, П. Швікард та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках планових наукових досліджень кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка в рамках теми «Проблеми кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права» (реєстраційний № 0109U004336).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є аналіз змісту та системи кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів. Досягнення поставленої мети вимагало вирішення таких завдань:

визначити поняття гарантій прав людини в юридичній науці і в міжнародному праві як основи кримінально-процесуальних гарантій;

з'ясувати зміст поняття кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародного збройного конфлікту та розкрити його ознаки;

провести класифікацію кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародного збройного конфлікту;

проаналізувати нормативний зміст кримінально-процесуальних гарантій на досудовій стадії та практику реалізації цих норм;

розкрити нормативний зміст кримінально-процесуальних гарантій на стадії судового розгляду та практику реалізації цих норм;

проаналізувати нормативний зміст кримінально-процесуальних гарантій на післясудовій стадії та практику реалізації цих норм;

охарактеризувати нормативний зміст кримінально-процесуальних гарантій у чинному кримінально-процесуального законодавстві України та внести науково обґрунтовані пропозиції щодо його удосконалення.

Об'єктом дослідження є пов'язані із міжнародними збройними конфліктами правовідносини, що виникають у процесі здійснення кримінального судочинства в органах міжнародної кримінальної юстиції та у відповідних національних органах.

Предметом дослідження є норми, що закріплюють кримінально-процесуальні гарантії учасників міжнародних збройних конфліктів, практика реалізації цих норм, а також міжнародно-правова доктрина з цього питання.

Методи дослідження визначаються його метою і завданнями. В процесі дослідження використовувалися як загальні, так і спеціальні методи наукового пізнання.

Серед загальних методів наукового пізнання в дисертації використані такі методи як: діалектичний, формально-логічний, системно-структурний. Діалектичний метод пізнання дав змогу розглядати поняття кримінально-

процесуальних гарантій у взаємозв'язку з іншими правовими поняттями. Формально-логічний метод використовувався для визначення поняття «кримінально-процесуальні гарантії учасників міжнародних збройних конфліктів» і для його подальшого застосування в більш складних формах мислення – судженнях та умовиводах. Системно-структурний метод дозволив розглядати кримінально-процесуальні гарантії як цілісну систему та виділити окремі елементи їх структури, дати їх характеристику і проаналізувати взаємозв'язки.

В дисертаційному дослідженні використовувалися такі спеціальні методи юридичної науки як: формально-догматичний метод – для тлумачення положень, що містяться в міжнародних договорах, резолюціях міжнародних організацій, рішеннях Комітету ООН з прав людини (далі – КПЛ), Міжнародного кримінального Трибуналу для колишньої Югославії (далі – МКТЮ) та Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), а також положень внутрішньодержавного законодавства України; та порівняльно-правовий – для порівняння нормативного змісту кримінально-процесуальних гарантій у практиці діяльності КПЛ, МКТЮ, МКС та внутрішньодержавному кримінально-процесуальному законодавстві України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів. У результаті проведеного дослідження дисертантом одержано нові наукові положення, висновки та розроблено пропозиції:

уперше:

сформульоване нове наукове поняття кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів та визначені його ознаки;

з'ясовано співвідношення кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів з кримінально-процесуальними гарантіями інших осіб (щодо яких здійснюється кримінальне переслідування за злочини, які вчинені в мирний час і які не пов'язані зі збройними конфліктами; та кримінально-процесуальними гарантіями учасників неміжнародних збройних конфліктів);

запропоновано авторську класифікацію кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів;

на підставі аналізу норм міжнародного права та внутрішньодержавного законодавства України, які закріплюють кримінально-процесуальні гарантії підозрюваних, обвинувачених, підсудних та засуджених (виправданих), а також практики діяльності КПЛ, МКТЮ та МКС, зроблені науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства України;

удосконалено:

визначення понять учасників міжнародного збройного конфлікту, гарантій прав людини в юридичній науці та у міжнародному праві;

дістало подальший розвиток:

класифікація стадій провадження кримінальних справ у міжнародних

кримінальних судах та трибуналах;

положення про правову природу міжнародного гуманітарного права та його сферу застосування;

узагальнення практики КПЛ, МКТЮ та МКС щодо кримінально-процесуальних гарантій підозрюваних, обвинувачених, підсудних, засуджених та виправданих.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані в процесі дослідження результати можуть бути використані у таких сферах:

науково-дослідній – як основа для подальшого дослідження кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів;

науково-освітній – для викладання курсів «Міжнародне публічне право», «Міжнародне гуманітарне право» та «Міжнародне кримінальне право», «Міжнародний право прав людини» «Міжнародне правосуддя», «Міжнародна кримінальна юстиція», а також при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників і методичних вказівок;

правотворчій – для розробки міжнародно-правових документів у сфері міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також для розробки внутрішньодержавного законодавства України та внесення змін до чинного законодавства;

інформаційно-аналітичній – для поширення міжнародно-правових знань про кримінально-процесуальні гарантії прав підозрюваних, обвинувачених, підсудних та засуджених;

практичній – під час укладення міжнародних угод в сфері міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також при співпраці з органами міжнародної кримінальної юстиції.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення дослідження були викладені у наукових публікаціях автора, а також доповідалися й обговорювалися на: Міжнародній науково-практичній конференції «Запорізькі правові читання» (м. Запоріжжя, 15-16 травня 2008 року); науково-практичній конференції «Верховенство права на міжнародному та національному рівнях» (м. Київ, 9-10 жовтня 2008 року); Міжнародній науковій конференції «Сьомі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 28-29 листопада 2008 року); круглому столі «Юридична наука та актуальні проблеми забезпечення прав людини» (м. Львів, 12 грудня 2008 року).

Робота пройшла обговорення на кафедрі міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка. Дослідження використовувалося автором в навчальному процесі під час проведення занять з міжнародного публічного права.

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення у п'яти статтях, опублікованих у наукових фахових періодичних виданнях з юридичних наук, затверджених Вищою атестаційною комісією України, а також у двох тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи зумовлена метою, предметом і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які разом містять 16 підрозділів, висновків (до кожного розділу і загальних висновків до

всього дисертаційного дослідження) та списку використаних джерел, який нараховує 420 найменувань. Загальний обсяг дисертації – 232 сторінки, із них основного тексту 187 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, характеризується загальний стан її дослідження в юридичній літературі, показується зв'язок з науковими програмами, планами і темами, визначаються мета і основні завдання дослідження, охарактеризовано використані в роботі методи, сформульовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження та подано відомості щодо їх апробації.

Перший розділ «Загальна характеристика кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародного збройного конфлікту» складається з двох підрозділів, які містять загальну характеристику кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів.

Підрозділ 1.1 «Поняття гарантій прав людини в юридичній науці та в міжнародному праві» присвячується дослідженню поняття гарантій прав людини в юридичній науці та у міжнародному праві. Відзначається, що під гарантіями прав людини слід розуміти умови, засоби і способи, які покликані забезпечувати виявлення, набуття, реалізацію, охорону та захист прав і свобод людини та громадянина. Наголошується на тому, що гарантії прав людини є комплексним явищем, яке охоплює соціально-економічні, політичні та юридичні (правові) гарантії.

Робиться висновок, що міжнародно-правові гарантії прав людини – це передбачені нормами міжнародного права правові засоби, які ґрунтуються на принципі поваги прав людини, знаходять своє відображення у міжнародних стандартах прав людини та мають своєю метою забезпечувати виявлення, набуття, реалізацію, охорону та захист основоположних прав та свобод.

У **підрозділі 1.2 «Поняття кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародного збройного конфлікту та їх класифікація»** висвітлено поняття кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів, ознаки та класифікацію таких гарантій.

Робиться висновок, що під кримінально-процесуальними гарантіями учасників міжнародних збройних конфліктів слід розуміти передбачені нормами міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права правові засоби, які спрямовані на забезпечення мінімальних прав учасників міжнародних збройних конфліктів у кримінальному судочинстві. На основі аналізу міжнародно-правової доктрини стверджується, що до поняття учасників міжнародних збройних конфліктів існує широкий та вузький підхід. За широким підходом до них належать: 1) комбатанти (привілейовані комбатанти); 2) непривілейовані комбатанти; 3) некомбатанти; 4) цивільне населення. За вузьким підходом – до учасників

міжнародних збройних конфліктів належать тільки комбатанти та некомбатанти.

Виявлено п'ять ознак досліджуваних гарантій: 1) вказані гарантії передбачені нормами міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права; 2) такі гарантії надаються учасникам міжнародних збройних конфліктів з моменту набуття відповідного процесуального статусу (підозрюваного, обвинуваченого; засудженого та виправданого); 3) обсяг кримінально-процесуальних гарантій залежить від того, здійснюється кримінальне переслідування учасників міжнародних збройних конфліктів національними органами досудового розслідування та судами (у такому випадку надаються мінімальні кримінально-процесуальні гарантії, передбачені нормами міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини (для осіб, які тимчасово опинились під владою держави і не є її громадянами) або міжнародного права прав людини (для власних громадян)) чи міжнародними кримінальними судами і трибуналами (надаються кримінально-процесуальні гарантії, передбачені нормами міжнародного кримінального права); 4) вказані гарантії являють собою правові засоби (передусім процесуальні права осіб, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування та обов'язки відповідних органів досудового розслідування і судових органів, які спрямовані за забезпечення реалізації таких прав); 5) метою кримінально-процесуальних гарантій є забезпечення прав учасників міжнародних збройних конфліктів у процесі розслідування та судового розгляду кримінальних справ.

На основі аналізу міжнародно-правової доктрини, норм міжнародного права та практики їх реалізації зроблено висновок про доцільність класифікації досліджуваних гарантій 1) за просторовою сферою дії – на такі, що надаються: а) у міжнародних кримінальних судах та трибуналах та б) у національних судах та органах досудового розслідування; 2) в залежності від стадії провадження у справі – на такі, що надаються на: а) досудовій стадії; б) стадії судового розгляду; та в) на стадії післясудового розгляду; 3) в залежності від кола осіб на яких вони розповсюджуються – на такі, що надаються: а) підозрюваним, б) обвинуваченим (підсудним), в) засудженим, г) виправданим.

Другий розділ «Зміст кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародного збройного конфлікту на досудовій стадії за нормами міжнародного права» складається з шести підрозділів і містить характеристику: а) інформування про пред'явлені обвинувачення, про причини арешту (затримання, ув'язнення) та права (ознайомлення з правами); б) надання достатнього часу і можливостей для підготовки захисту і забезпечення права спілкуватися з обраним захисником; в) презумпції невинуватості; г) імунітету від надання свідчень проти себе і визнання себе винуватим; д) забезпечення права на захист; е) безоплатної допомоги перекладача.

У підрозділі 2.1 «Інформування про пред'явлені обвинувачення, про причини арешту (затримання, ув'язнення) та права (ознайомлення з правами)» робиться висновок, що забезпечення права на інформування про

пред'явлені обвинувачення, про причини арешту (затримання, ув'язнення) та права (ознайомлення з правами) є необхідним для вибору способів і засобів захисту та забезпечення права оспорювати обвинувачення або арешт (затримання, ув'язнення). Інформування особи про пред'явлені обвинувачення має здійснюватися зрозумілою для неї мовою як тільки їй офіційно пред'являється обвинувачення у вчиненні злочину; така інформація повинна містити відомості про характер, підставу і зміст пред'явленого обвинувачення. Ознайомлення обвинуваченого з його правами та про те, в який спосіб можна ними скористатися, здійснюється перед проведенням кожної слідчої чи судової дії.

У **підрозділі 2.2 «Надання достатнього часу і можливостей для підготовки захисту і забезпечення права спілкуватися з обраним захисником»** на основі аналізу практики відзначається, що «достатній час» залежить від конкретних обставин справи, стадії провадження у справі, однак його тривалість повинна забезпечувати стороні захисту змогу скористатися всіма засобами (можливостями) захисту. В тому випадку, якщо обвинувачений чи його захисник вважають, що часу для підготовки захисту недостатньо, вони вправі клопотати про перенесення проведення конкретної процесуальної дії чи судового розгляду на більш пізній строк. «Достатні можливості» захисту зумовлюються позицією обвинувачення у справі, якому повинна протистояти сторона захисту та конкретними обставинами справи. Спілкування між обвинуваченим та його захисником повинно відбуватися з дотриманням конфіденційності їхнього спілкування та у відповідності до встановлених професійних стандартів діяльності адвокатів.

У **підрозділі 2.3 «Презумпція невинуватості»** аналізується принцип презумпції невинуватості, основною метою якого є забезпечення поваги до людської гідності під час розслідування та судового розгляду кримінальної справи. Відзначається, що до фундаментальних складових цього принципу слід віднести таке: 1) особа, до доведення її вини у вчиненні злочину вважається невинуватою; 2) тягар доказування вини лежить виключно на обвинуваченні; він не може перекладатися на обвинуваченого (підозрюваного, підсудного), його захисника або потерпілого; 3) особа може бути визнана винуватою у вчиненні злочину тільки в тому випадку, якщо суд прийде до висновку, що особа вчинила злочин і це не підлягає сумнівам на розумних підставах.

У **підрозділі 2.4 «Імунітет від надання свідчень проти себе і визнання себе винуватим»** розглядається питання, пов'язане із захистом підозрюваних та обвинувачених від прямого чи непрямого фізичного або психологічного тиску зі сторони органів досудового розслідування чи суду з метою визнання ними своєї вини. Відзначається, що підозрювані та обвинувачені за всіх випадків можуть відмовитися відповідати на запитання, які їм ставляться. До початку допиту вони повідомляються про це право. В тому ж випадку, якщо визнання вини чи інші докази були здобуті шляхом застосування прямого чи непрямого фізичного або психологічного тиску, – такі докази визнаються недопустимими і не можуть братися до уваги при винесенні вироку суду.

У *підрозділі 2.5 «Забезпечення права на захист»* робиться висновок, що забезпечення права на захист полягає в гарантуванні права захищати себе особисто, права на захист за допомогою обраного захисника, права бути повідомленим про право на захисника на власний вибір та права на отримання безкоштовної правової допомоги. Відзначається, що право захищатися особисто полягає в фактичній можливості брати участь у захисті. Обвинувачений може реалізовувати це право як шляхом самостійного захисту (без участі захисника) так і за участю захисника, спрямовуючи дії свого захисника. Право на захист за допомогою захисника може здійснюватися як за допомогою обраного захисника (якщо підозрюваний (обвинувачений, підсудний) мають достатні кошти для оплати послуг захисника), так і через захисника за призначенням. Акцентується увага на тому, що обвинувачений вправі самостійно обирати захисника, якщо йому дозволяють фінансові можливості і не допускається призначення захисника або обмежування його у виборі захисника якщо він має змогу скористатися захисником за власним вибором. Захисник призначається якщо це необхідно для забезпечення інтересів правосуддя, а обвинувачений не має достатніх коштів для оплати послуг адвоката.

У *підрозділі 2.6 «Безоплатна допомога перекладача»* на основі аналізу практики робиться висновок, що безоплатна допомога перекладача є визначальним фактором у забезпеченні всебічності, повноти та об'єктивності розслідування та розгляду кримінальної справи, якщо особа не розуміє або не розмовляє мовою, яка використовується органами досудового розслідування та судом. Відзначається, що перекладач є незалежною та неупередженою особою, яка здійснює переклади на засадах конфіденційності та бере участь у справі з метою сприяння у здійсненні правосуддя. Акцентується увага на тому, що безоплатна допомога перекладача може проявлятися у здійсненні ним як усних (наприклад, переклад усних показів підозрюваного чи обвинуваченого з його рідної мови на робочу мову суду), так і письмових перекладів.

Третій розділ «Кримінально-процесуальні гарантії учасників міжнародних збройних конфліктів на стадії судового розгляду за нормами міжнародного права» складається з п'яти підрозділів і містить характеристику: а) розгляду справи компетентним, незалежним, неупередженим судом, створеним відповідно до закону; б) публічного розгляду справи; в) судового розгляду в розумний строк (без невинуватої затримки); г) судового розгляду в присутності підсудного; д) забезпечення права викликати та допитувати свідків.

У *підрозділі 3.1 «Розгляд справи компетентним, незалежним, неупередженим судом, створеним відповідно до закону»* робиться висновок, що право на розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім (неупередженим) судом є абсолютним правом і не підлягає будь-яким обмеженням. Підкреслюється, що компетентним є суд, який має юрисдикцію щодо розгляду конкретної справи; незалежним – суд, який не має залежності від будь-яких інших органів державної влади, юридичних чи фізичних осіб; неупередженим – суд, судді якого при розгляді справи не діють в інтересах

однієї зі сторін; створеним відповідно до закону – суд, створення та діяльність якого передбачена конституцією, законами держави чи нормами звичаєвого права.

У *підрозділі 3.2 «Публічний розгляд справи»* відзначається, що публічний розгляд справи складається з двох груп елементів. До першої групи елементів належить відкритість та усність судового розгляду. Наголошується, що для забезпечення відкритості судового розгляду суди повинні надавати інформацію щодо часу та місця проведення судових засідань до відома громадськості і створювати умови для участі в них зацікавлених осіб. До другої групи належить публічність оголошення вироку суду, а також доступ громадськості до рішень суду та до інформації про кримінальну справу. На основі аналізу практики робиться висновок, що серед зазначених елементів тільки публічність оголошення вироку суду має абсолютний характер та не допускає будь-яких відступів від цього положення. Інші елементи публічного розгляду справи передбачають ті чи інші обмеження.

У *підрозділі 3.3 «Судовий розгляд в розумний строк (без невинуватної затримки)»* підкреслюється негативний вплив часового фактору (тривалого розслідування та судового розгляду справи) на процес судочинства. На основі аналізу практики відзначається, що судовий розгляд в розумний строк полягає в забезпеченні швидкого провадження справи, обмеженні тривалості досудового розслідування, призначення початку судового розгляду справи якомога швидше (на якомога ранішу дату), обмеження тривалості судового розгляду справи та винесення остаточного рішення по справі. Якогось чіткого строку провадження судового розгляду норми міжнародного права не містять. Для визначення того, чи надавалась розглядувана гарантія підсудному, необхідно враховувати обставини конкретної справи та її складність.

У *підрозділі 3.4 «Судовий розгляд у присутності підсудного»* наголошується, що присутність підсудного на судовому розгляді справи є необхідною умовою гарантування більшості його процесуальних прав та надає йому можливість бути активним учасником судового розгляду. Акцентується увага на зобов'язанні компетентних органів щодо повідомлення підсудного про дату та місце проведення розгляду його справи. На підставі аналізу практики, робиться висновок, що єдиною спільною підставою у досліджуваних судах та трибуналах для обмеження права підсудного бути присутнім на судовому розгляді справи є порушення ним порядку судового розгляду. За таких обставин суд вправі видалити підсудного за межі залу судових засідань.

У *підрозділі 3.5 «Забезпечення права викликати та допитувати свідків»* відзначається, що забезпечення права викликати та допитувати свідків є однією з основних вимог принципу рівності сторін та забезпечення ефективного захисту обвинувачених. Підкреслюється, що обвинувачений вправі як допитувати свідків, які дають покази проти нього, так і викликати та допитувати свідків захисту на рівних умовах зі свідками обвинувачення. Однак, суд вправі контролювати право виклику свідків тими свідками, покази яких мають значення для розгляду справи, природу таких показів та час, протягом якого вони можуть допитуватися.

Четвертий розділ «Кримінально-процесуальні гарантії учасників міжнародних збройних конфліктів на післясудовій стадії за нормами міжнародного права» складається з трьох підрозділів і містить характеристику принципу *non bis in idem*, оскарження вироків суду та компенсації за судову помилку.

У **підрозділі 4.1 «*Non bis in idem*»** розглядається питання, пов'язане із заборонаю повторного притягнення до кримінальної відповідальності, засудження та покарання особи за одне й те ж діяння. Аналізуються окремі аспекти принципу *non bis in idem*: заборона повторного кримінального переслідування та покарання особи на території однієї й тієї ж держави; заборона кримінального переслідування особи на території однієї держави, якщо таку особу було засуджено або виправдано за те ж діяння на території іншої держави; та заборона судового розгляду у національному суді (в окремих випадках і у міжнародному), якщо таку особу було засуджено або виправдано за те ж діяння міжнародним кримінальним судом чи трибуналом і навпаки.

У **підрозділі 4.2 «Оскарження вироків суду»** відзначається, що у випадку допущення судових помилок при розгляді справи по суті оскарження вироків суду є необхідним елементом забезпечення справедливого судочинства. На основі аналізу практики підкреслюється, що найбільш поширеною формою оскарження вироків суду є апеляційне оскарження. Апеляційний перегляд вироку суду здійснюється судом вищої інстанції (у внутрішньодержавних судах) або відповідною апеляційною судовою палатою (у міжнародних кримінальних судах та трибуналах). Для забезпечення можливості оскаржувати вирок суду, засудженому має надаватись протягом розумного часу доступ до письмового та належним чином мотивованого вироку. Порядок та умови такого перегляду визначаються відповідними процесуальними нормами.

Підрозділ 4.3 «Компенсація за судову помилку» присвячено праву на матеріальну компенсацію особі, яка була незаконно притягнена до кримінальної відповідальності. Наголошується на тому, що компенсація за судову помилку надається передусім у випадку винесення виправдального вироку суду у випадку виявлення нових чи нововиявлених обставин, які доводять наявність судової помилки на користь підсудного. Відзначається, що на сьогоднішній день, незважаючи на те, що МКТЮ винесено більше 10-ти виправдальних вироків, Статут МКТЮ не передбачає матеріальної компенсації особам, які були засуджені внаслідок судової помилки, що є значною прогалиною в правовій регламентації кримінально-процесуальних гарантій.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у аналізі змісту та системи кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів.

Головними теоретичними і практичними результатами роботи є такі висновки:

1. Кримінально-процесуальні гарантії учасників міжнародного збройного конфлікту – це передбачені нормами міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права правові засоби, які спрямовані на забезпечення мінімальних прав учасників міжнародних збройних конфліктів у кримінальному судочинстві.

Кримінально-процесуальні гарантії учасників міжнародних збройних конфліктів характеризуються такими ознаками: 1) вказані гарантії передбачені нормами міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права; 2) такі гарантії надаються учасникам міжнародних збройних конфліктів з моменту набуття відповідного процесуального статусу; 3) обсяг кримінально-процесуальних гарантій залежить від того, здійснюється кримінальне переслідування учасників міжнародних збройних конфліктів національними органами досудового розслідування та судами (в такому випадку надаються мінімальні кримінально-процесуальні гарантії, передбачені нормами міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини (для осіб які тимчасово опинились під владою держави і не є її громадянами) або міжнародного права прав людини (для власних громадян)) чи міжнародними кримінальними судами і трибуналами (надаються кримінально-процесуальні гарантії передбачені нормами міжнародного кримінального права); 4) вказані гарантії є правовими засобами; 5) метою кримінально-процесуальних гарантій є забезпечення прав учасників міжнародних збройних конфліктів в процесі розслідування та судового розгляду кримінальних справ.

2. Кримінально-процесуальні гарантії учасників міжнародних збройних конфліктів вважаємо за можливе класифікувати за такими критеріями: 1) за просторовою сферою дії - на такі, що надаються: а) у міжнародних кримінальних судах та Трибуналах та б) у національних судах та органах досудового розслідування; 2) в залежності від стадії провадження у справі - на такі, що надаються на: а) досудовій стадії; б) стадії судового розгляду; та в) на стадії післясудового розгляду; 3) в залежності від кола осіб на яких вони розповсюджуються – на такі, що надаються: а) підозрюваним, б) обвинуваченим (підсудним), в) засудженим, г) виправданим.

Більшість кримінально-процесуальних гарантій знаходять своє місце не тільки в якійсь одній, а здебільшого у двох або в усіх трьох вище виділених стадіях провадження у справі.

3. До кримінально-процесуальних гарантій на досудовій стадії слід віднести: інформування про пред'явлені обвинувачення, про причини арешту (затримання, ув'язнення) та права (ознайомлення з правами); надання достатнього часу і можливостей для підготовки захисту і забезпечення права спілкуватися з обраним захисником; презумпцію невинуватості; імунітет від надання свідчень проти себе і визнання себе винуватим; забезпечення права на захист та безоплатну допомогу перекладача.

Гарантування права на інформування про пред'явлені обвинувачення та про причини арешту (затримання, ув'язнення) необхідне для забезпечення права оспорювати обвинувачення або арешт (затримання, ув'язнення). Для реалізації своїх прав особа повинна знати про їх існування і про те, в який спосіб вона може ними скористатися.

Надання достатнього часу і можливостей для підготовки захисту зумовлюється необхідністю створення умов для забезпечення змоги реалізувати в подальшому ефективний захист.

Принцип презумпції невинуватості має своєю метою забезпечити повагу до людської гідності під час розслідування та судового розгляду справи. До основних складових презумпції невинуватості віднесено: 1) особа, до доведення її вини у вчиненні злочину вважається невинуватою; 2) тягар доказування вини лежить виключно на обвинуваченні; він не може перекладатися на обвинуваченого (підозрюваного, підсудного), його захисника або потерпілого; 3) особа, може бути визнана винуватою у вчиненні злочину тільки в тому випадку якщо суд прийде до висновку, що особа вчинила злочин і це не підлягає сумнівам на розумних підставах.

Імунітет від надання свідчень проти себе і визнання себе винуватим полягає в забезпеченні недопущення прямого чи непрямого фізичного або психологічного тиску з боку органів досудового розслідування чи суду на підозрюваних та обвинувачених з метою визнання ними своєї вини.

Забезпечення права на захист полягає в гарантуванні права захищати себе особисто, права на захист за допомогою обраного захисника, права бути повідомленим про право на захисника на власний вибір та права на отримання безкоштовної правової допомоги.

Безоплатна допомога перекладача є визначальним фактором у забезпеченні всебічності, повноти та об'єктивності розслідування та розгляду кримінальної справи, якщо особа не розуміє або не розмовляє мовою, яка використовується органами досудового розслідування та судом. Перекладач є незалежною та неупередженою особою, яка здійснює переклади на засадах конфіденційності та бере участь у справі з метою сприяння у здійсненні правосуддя.

4. До кримінально-процесуальних гарантій на стадії судового розгляду слід віднести: розгляд справи компетентним, незалежним, неупередженим судом, створеним відповідно до закону; публічний розгляд справи; судовий розгляд в розумний строк (без невинуватості затримки); судовий розгляд у присутності підсудного та забезпечення права викликати та допитувати свідків.

Розгляд справи компетентним, незалежним, неупередженим судом, створеним відповідно до закону. Компетентним є суд, який має юрисдикцію щодо розгляду конкретної справи. Незалежність суду означає відсутність залежності від будь-яких інших органів державної влади, юридичних чи фізичних осіб. Неупередженість означає, що суддя не може діяти в інтересах однієї зі сторін. Суд, вважається таким, що створений відповідно до закону, якщо його створення та діяльність передбачена конституцією, законами держави чи нормами звичаєвого права.

Публічний розгляд справи забезпечується шляхом відкритості та усності судового розгляду та публічності оголошення вироку суду, а також доступом громадськості до рішень суду та до інформації про кримінальну справу.

Судовий розгляд в розумний строк (без невинновданого затримки) полягає в забезпеченні швидкого провадження справи, шляхом обмеження тривалості досудового розслідування та досудового затримання, призначення початку судового розгляду справи якомога ранішу дату, обмеження тривалості судового розгляду справи та винесення остаточного рішення по справі.

Судовий розгляд у присутності підсудного надає йому можливість бути активним учасником судового розгляду та є передумовою забезпечення більшості інших його процесуальних прав.

Забезпечення права викликати та допитувати свідків полягає в гарантуванні як права допитувати свідків, які дають покази проти нього (обвинуваченого), так і в гарантуванні права на виклик та допит свідків захисту на рівних умовах зі свідками обвинувачення.

5. До кримінально-процесуальних гарантій на післясудовій стадії слід віднести: принцип *non bis in idem*; оскарження вироків суду та компенсацію за судову помилку.

Принцип *non bis in idem* зводиться до заборони повторного притягнення до кримінальної відповідальності, засудження та покарання особи за одне і те ж діяння. Вказаний принцип слід розглядати у трьох аспектах: заборону повторного кримінального переслідування та покарання особи на території однієї і тієї ж держави; заборону кримінального переслідування особи на території однієї держави, якщо таку особу було засуджено або виправдано за те ж діяння на території іншої держави; та заборону судового розгляду у національному суді (в окремих випадках і у міжнародному), якщо таку особу було засуджено або виправдано за те ж діяння міжнародним кримінальним судом чи трибуналом і навпаки.

Оскарження вироків суду необхідне для виправлення судових помилок, допущених при розгляді кримінальної справи по суті. Перегляд має бути здійсненим 1) вищою судовою інстанцією та 2) згідно з законом.

Особі, незаконно притягненій до кримінальної відповідальності гарантується право на матеріальну компенсацію. Така компенсація надається передусім у випадку винесення виправдовувального вироку суду у випадку виявлення нових чи нововиявлених обставин, які доводять наявність судової помилки на користь підсудного.

6. У випадку виникнення міжнародного збройного конфлікту в Україні, його учасникам надаватиметься той же обсяг кримінально-процесуальних гарантій, що і в умовах мирного часу, та будуть повною мірою діяти норми Кримінально-процесуального кодексу України.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про необхідність внесення змін до ст. 20, 44, 48, 87 та 272 КПК України та інших законодавчих актів, передбачивши: 1) обов'язок слідчого завчасно повідомляти захисника про проведення ним слідчих дій, а також вручення копії обвинувального висновку захиснику; 2) дієвий механізм надання безкоштовної правової допомоги у

кримінальних справах, а також підвищити вимоги щодо осіб, які допускаються до участі в кримінальній справі як захисники, передусім відмовившись від такої категорії захисників як «фахівці у галузі права», або встановивши чіткі вимоги щодо їх кваліфікації; 3) інформування громадськості через мережу Internet про час та місце розгляду кримінальної справи (за умови, що проводиться відкритий судовий розгляд); застосування повного фіксування судового процесу технічними засобами при розгляді кожної кримінальної справи; 4) збільшення розмірів штрафних санкцій за неявку свідків і потерпілих до суду без поважних причин і за злісне ухилення від явки до суду (вони повинні бути співрозмірними з витратами, пов'язаними з перенесенням слухання справи); 5) надання підсудному, якого видалено з залу засідання за порушення ним порядку судового засідання, можливості спостерігати за перебігом судового розгляду, знаходячись за межами залу засідань, з використанням засобів відеоконференцзв'язку. Крім цього вважаємо за доцільне проводити роз'яснювальну роботу серед працівників судових та правоохоронних органів, наголошуючи на необхідності забезпечення кримінально-процесуальних гарантій, в тому числі звертати увагу на вказану проблему у відомчих інструкціях суб'єктів, які ведуть процес та роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гутник В. Визначення поняття «учасники міжнародних збройних конфліктів» / В. Гутник // Наше право. – 2009. – №1/2. – С. 57-63.
2. Гутник В. Принцип non bis in idem у практиці діяльності Комітету з прав людини, Міжнародного Трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду / В. Гутник // Адвокат. – 2009. – №10. – С. 34-37.
3. Гутник В.В. Принцип презумпції невинуватості у практиці діяльності Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду / В. Гутник // Юридична Україна. – 2010. – № 2. – С. 133-138.
4. Гутник В. Право на захист у практиці діяльності Комітету з прав людини, Міжнародного Трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду / В. Гутник // Адвокат. – 2010. – №1. – С. 29-34.
5. Гутник В. Право на публічний розгляд справи у практиці діяльності Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду / В. Гутник // Адвокат. – 2010. – №6. – С.39-42
6. Гутник В. В. Право на справедливий судовий розгляд у міжнародному гуманітарному праві / В. В. Гутник // Запорізькі правові читання : Тези доповідей щорічної Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 15-16 травня 2008 року / за заг. ред. С.М. Тимченка і Т. О. Коломоєць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – С. 274-276.

7. Гутник В. В. Міжнародні стандарти прав людини з погляду концепцій універсалізму та культурного релятивізму / В. В. Гутник // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез міжнар. наук. конференції «Сьомі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 28-29 листопада 2008 року) : у 4-х частинах. — Хмельницький : Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2008. — Частина перша. — С. 152-153.

АНОТАЦІЯ

Гутник В. В. Кримінально-процесуальні гарантії учасників міжнародних збройних конфліктів (міжнародно-правовий аспект). — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2010.

Дисертація присвячена аналізу кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів. Вперше у вітчизняній науці введено нове наукове поняття кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів та визначено його ознаки. На основі аналізу норм міжнародного права та міжнародно-правової доктрини проводиться класифікація кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів.

Враховуючи стадійність провадження кримінальної справи, визначені особливості нормативного змісту кожної з кримінально-процесуальних гарантій. Найбільш детально розглянуті гарантії права на захист.

Особливу увагу приділено дослідженню кримінально-процесуальних гарантій учасників міжнародних збройних конфліктів за національним законодавством України. На підставі аналізу практики зроблені науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства України у цій сфері.

Ключові слова: кримінально-процесуальні гарантії, міжнародні злочини, учасники міжнародних збройних конфліктів, кримінальне судочинство, стадії провадження кримінальної справи, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародні кримінальні трибунали ad hoc.

АННОТАЦИЯ

Гутник В. В. Уголовно-процессуальные гарантии участников международных вооруженных конфликтов (международно-правовой аспект). — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 - международное право. Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2010.

Диссертация посвящена анализу уголовно-процессуальных гарантий участников международных вооруженных конфликтов. Впервые в отечественной науке введено новое понятие уголовно-процессуальных гарантий участников международных вооруженных конфликтов. Уголовно-процессуальные гарантии участников международных вооруженных конфликтов – это предусмотренные нормами международного права права человека, международного гуманитарного права и международного уголовного права правовые средства, направленные на обеспечения минимальных прав участников международных вооруженных конфликтов в уголовном судопроизводстве. Определено соотношение уголовно-процессуальных гарантий участников международных вооруженных конфликтов с уголовно-процессуальными гарантиями лиц, против которых ведется уголовное преследования за преступления, совершенные в мирное время и которые не связаны с вооруженными конфликтами, а также с уголовно-процессуальными гарантиями участников немеждународных вооруженных конфликтов.

На основании анализа норм международного права и международно-правовой доктрины проводится классификация уголовно-процессуальных гарантий участников международных вооруженных конфликтов.

Учитывая стадийность производства по уголовному делу, определены особенности нормативного содержания отдельных уголовно-процессуальных гарантий: информирования о предъявленных обвинениях, о причинах ареста (задержания, заключения); предоставления достаточного времени и возможностей защиты; презумпции невиновности; иммунитета от дачи показаний против себя и признания себя виновным; обеспечения права на защиту, бесплатной помощи переводчика; рассмотрения дела компетентным, независимым, беспристрастным судом, созданным на основании закона; публичного рассмотрения дела; судебного рассмотрения дела в разумный срок; судебного рассмотрения дела в присутствии подсудимого; обеспечения права вызывать и допрашивать свидетелей; *non bis in idem*; обжалования приговоров суда и компенсации за судебную ошибку.

Особое внимание определено исследованию уголовно-процессуальных гарантий участников международных конфликтов в соответствии с национальным законодательством Украины. Сделан вывод, что в случае возникновения международного вооруженного конфликта в Украине его участникам будет предоставляться тот же объем уголовно-процессуальных гарантий, что и в условиях мирного времени и будут полностью действовать нормы Уголовно-процессуального кодекса Украины.

На основании анализа практики сделаны научно обоснованные предложения по усовершенствованию действующего уголовно-процессуального законодательства Украины в сфере обеспечения прав подозреваемых, обвиняемых, подсудимых, осужденных и оправданных.

Ключевые слова: уголовно-процессуальные гарантии, международные преступления, участники международных вооруженных конфликтов, уголовное судопроизводство, стадии производства по уголовному делу,

Международный уголовный суд, Международные уголовные трибуналы ad hoc.

SUMMARY

Gutnyk V.V. Criminal Procedure Guarantees of the Participants of International Armed Conflicts (International Law Aspect). - Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Law by speciality 12.00.11. - International Law. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2010.

The thesis is devoted to the analysis of criminal procedure guarantees of the participants of international armed conflicts. Scientific concept and dominant characteristics of criminal procedure guarantees of the participants of international armed conflicts is examined in science of our country for the first time. The classification of the criminal procedure guarantees of the participants of international armed conflicts is provided on the basis of the current international law norms and international law doctrine.

Peculiarities of normative content of each criminal procedure guarantee taking into account staging of criminal proceeding are defined. Key notice is taken of the right of defence guarantees.

Particular attention is paid to studying the criminal procedure guarantees of the participant of international armed conflicts in Ukrainian legislation. Offers are made concerning improvement of the Ukrainian criminal procedure legislation in this sphere by taking the practice into account .

Key words: criminal procedure guarantees, international crimes, participant of international armed conflicts, criminal trial, criminal trial stage, International Criminal Court, International Criminal Tribunals ad hoc.